
Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

Рајна Дражићевић

ПРИЛОГ ЛЕКСИЧКОМ НОРМИРАЊУ (НА ПРИМЕРУ НЕОЛОГИЗМА *СЕЛФИ*)

Уредништво Оксфордског речника енглеског језика изабрало је 2013. године именицу *selfie* (*селфи*) за победника избора за Реч године. Ова именица је први пут употребљена 2002. године у Аустралији. Зна се и да ју је први употребио један студент на неком блогу. Реч се учестало користи тек од 2012. године. *Селфи* је фотографија на којој се налази особа која је сликала саму себе. Таква фотографија је обично снимљена камером на мобилном телефону или на компјутеру. Данас се та реч све више шири и стапа са другим речима, што представља извориште нових неологизама (исп. Oxford English Dictionary): *helfie* = *hairstyle* + *selfie* (фотографија властите косе), *welfie* = *workout* + *selfie* (фотографија на којој се види аутор током или након физичких вежбања), *drelfie* = *drunk (en)* + *selfie* (фотографија пијаног аутора), *bookselfie* = *book* + *selfie* (фотографија на којој се види и књига коју аутор чита) итд. Уредништво Оксфордског речника се једногласно определило да *селфи* постане реч 2013. године зато што је забележен изразит пораст учесталости употребе ове лексеме, а увећава се и број твореница у енглеском језику које настају од ове речи као мотивне.

Реч *селфи* се све фреквентније користи и у већини других језика. Овај неологизам се углавном не преводи, већ се као сасвим неприлагођена лексема енглеског језика неометано користи и у српском језику.

Хрватски лингвисти, значајно склонији бризи о лексичком нормирању од српских, покушали су *селфију* да стану на пут. А. Халоња и Л. Худечек, сарадници Института за хрватски језик ХАЗУ, спровели су занимљиво истраживање (исп. Халоња и Худечек 2014). Тражили су од загребачких студената да покажу своју креативност у осмишљавању превода за реч *селфи*.

дат. **није** ни *й̑й̑ријарсима* ни *й̑й̑р̑јарсима* **него** ПАТРИЈАРСИМА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

ак. **није** ни *й̑й̑ријрхе* ни *й̑й̑р̑јрхе* **него** ПАТРИЈАРХЕ (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

вок. ПАТРИЈАРСИ! (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

инстр. **није** ни *й̑й̑ријарсима* ни *й̑й̑р̑јарсима* **него** ПАТРИЈАРСИМА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

лок. **није** ни *й̑й̑ријарсима* ни *й̑й̑р̑јарсима* **него** ПАТРИЈАРСИМА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу).

Ако неке од „говорних” посленика јавних гласила све ово изгледа компликовано, онда ево неупоредиво једноставнијег упутства за правилно акцентовање именице *й̑й̑ријарх*. Никада неће погрешити у акценту ове речи ако при њеноме изговору имају у виду како наглашавају реч *кардинал*, *кардинала*, *кардиналу*... Тешко је, наиме, и претпоставити да ће се наћи неко ко ће реч *кардинал* изговорити с акцентом на првом слогу – *ка̀рдинал*. Била би то кардинална грешка. А кад већ не чине кардиналну, зашто да праве „патријархалну” грешку?!

Александар Лома

ГРОЗНИ ВИНОГРАДИ И РУЈНО ВИНО

При свом богатству наше књижевне баштине, тешко да у њој има нечег вреднијег и у светским размерима значајнијег од јуначких народних песама, и оне још од победе Вукове језичке реформе оправдано чине неизоставан део школске лектире свих српских нараштаја. Мени је још од детињства омиљено штиво била Вукова збирка у четири књиге, а како сам при руци имао издање без коментара, било је места на којима сам се бунио око значења појединих речи и израза. Понајвише забуне било је око неких „стајаћих речи”, како их је Вук називао. Савремена наука говори о епским формулама, а то су пре свега устаљени спојеви у којима описни придев стоји као атрибут уз именицу: *јарко сунце*, *рујно вино* итд. Усмени песник користи формуле прилично механички. Тако је грло увек *б(и)ело*, чак и кад је реч о „црним” Арапима које гони Краљевић Марко:

*Не сече и(х) њо̑ з̑рлу бијелу
Већ и(х) сече њо̑ свилену њасу.*

љуба је увек *в(ј)ерна*, чак и када изневери јунака:

*Ти ухвайи моју вјерну љубу,
Па је води у њоље широко,
Расшрџни је коњма на рејове*

вели, умирући, Змај Огњени Вук. Мене је у недоумицу посебно доводио епитет *џрозан*, јер ми се његова употреба у свим случајевима чинила непримењена, у најмању руку прејака, кад је реч о сузама, киши, зими:

*Књиџу џледа, џрозне сузе рони
(„Бој на Делиграду”)*

*Кано џрозна кица из облака,
Тако с' џросу џуцка од Србаља
(„Бој на Лозници”)*

*Љеио џрође, џрозна зима дође
(„Раде од Сокола и Ашин-бег”)*

а практично неразумљива у споју *џрозни виноџрад(и)*. У песми „Марко Краљевић и Љутица Богдан”, кад се на почетку каже

*Иџра коња Реља од Пазара,
Наџони џа џреко виноџрада,
Па он ломи џрозна виноџрада;
Вели њему од Прилија Марко:
Прођ' се, Реља, џрозна виноџрада;
Да ти знадеш, чиј су виноџради,
Далеко би коња обџонио,*

могло би се помислити да је виноград назван грозним у датом контексту, зато што је његов власник – Љутица Богдан, такав, тј. опасан по оне који му угрожавају имовину, али на крају се све лепо сврши, тројица јунака се измире са Богданом, а виноград, остаје *џрозан*:

*Пак сједоше џиџи рујно вино,
Мезеије џа џрозним виноџрадом.*

Тј. присмачу уз вино грожђем, што се добро слаже, осим ако би укус грожђа био одиста „грозан”. Ипак, у највећој мери збуњујуће за мене млада и неука, а верујем и за многе друге читаоце, било је једно друго место, иначе веома познато и штавише знаменито, јединствено у усменој епизици, не само српској. На почетку песме „Женидба краља Вукашина”, коју је Вук забележио од хајдука Стојана, Вукашин, желећи да Видосаву, жену војводе Момчила, премами себи, пише јој предочавајући предности своје престонице, Скадра, у односу на Момчилов Пирлитор под Дурмитором:

*Кад њо̀гледаш с ѓрада изнад себе,
Нишѝа немаш лијейо вићейи,
Већ бијело брдо Дурмиѝора
Окићено ледом и снѝјеѓом
Усред љейа, као усред зиме;
Кад њо̀гледаш сѝрмо исѝод ѓрада,
Муѝна ѝече Тара валовѝа,
Она ваља дрвље и камење,
На њој нема брода ни ћуѝрије,
А око ње борје и мраморје;*

*А какав је Скадар на Бојани!
Кад њо̀гледаш брду изнад ѓрада,
Све њорасле смокве и маслине
И још они ѓрозни виноѓради;
Кад њо̀гледаш сѝрмо исѝод ѓрада,
Ал' узрасла шеница бјелица,
А око ње зелена ливада,
Кроз њу ѝече зелена Бојана,
По њој ѝлива риба свакојака,
Кадѓоћ хоћеш, да је ѝазе једеш.*

„Вјернијег, живљег и љупкијег описа природе нећете наћи ни у каквој народној поезији, и ја смјело тврдим да је почетак пјесме о Момчилу најљепши цвијет српског епоса” ... „увијек ме привлачио својом љепотом. А како сам се тек изненадио кад сам обишао та мјеста и својим очима видио како је типично вјерно описана стварност” написао је још 1858. у свом путопису по Херцеговини, Босни и Старој Србији руски конзул у Сарајеву и један од најистакнутијих слависта свога доба Александар Гиљфердинг (његове речи дате су у преводу Б. Чулића). Исти суд поновиће Тома Маретић, Војислав Ђурић и многи други изучаваоци нашег народног песништва, а мислим да би га свако од нас могао потписати. Не може се превидети ни лепота (а, изузев турцизама *ћуѝрија* и *ѝазе*, и чистота) језичког израза, али *ѓрозни виноѓради* тек овде боду очи и парају уши: у Скадру би, насупротив Дурмитору, све требало да буде лепо и красно, а никако *ѓрозно*.

Но саблазан овде постоји само за неупућене, а да бисмо се просветлили било је довољно отворити Вуков рјечник. У првом издању из 1818. Вук за придев *ѓрѓзан* даје само значење ’богат грожђем’ са горенаведеним примером *Па он ломѝ ѓрозна виноѓрада* и, без дефиниције значења, спој *ѓрозне сузе*, са примерима такође из народних песама. У другом издању из 1852. придодаје и *ѓрозна кишца* објашњавајући као ’крупна’ и илуструјући опет десетерцем: *Ведро небо, ѓрозна кишца ѝада*, али прави и празну одредницу *ѓрѓздан* упућујући на *ѓрѓзан*.

Сад је све јасно: не само да је *ѓрозни виноѓрад* заправо *ѓрѓздан*, грожђем богат, него је и *ѓрозна кишца* она која лије у гроздовима, крупним и обилним капима, а исто треба схватити и *ѓрозне сузе*. Од горе наведених епских потврда једино у *ѓрозна зима* имамо наш савремени придев *ѓрѓзан* изведен од *ѓроза*, али је и ту значење друкчије, оно, које се чува у изведеници *ѓрѓзница* ’болестан осећај хладноће, дрхтавица’: зима је пре свега хладно доба године.

Пометњу је унео гласовни развој придева који су се у прасловенском језику завршавали на **-zd-ьнъ*, **-st-ьнъ*, у женском роду на **-zd-ьна*, **-st-ьна*. У номинативу/акузативу мушког рода подвучени полуглас био је „јак” и озвучавао се у *a* пред којим се група *зд*, *сѝ* чувала; у свим другим падежи-

ма и родовима био је слаб и испадао, а групе *здн*, *сѣн* закономерно су се упрошћавале у *зн*, *сн*; тако су се придеви **grozdъnъ* од **grozdъ* и **grozъnъ* од **groza* у српском гласовно преклопили у већини облика; због тога се онај први након Вукова времена изобичајно па нас саблажњава кад се са њим сусретнемо у народној песми. На истом објашњењу заснива се језичка поука да је правилно рећи и писати *масѣан*, а не *масан*, *ѣосѣан*, а не *ѣосан*, а да је, напротив, неправилно *зависѣан* уместо *зависан*, јер тај придев није изведен од *зависѣ* већ од *зависѣѣ*; облик са *-ѣ-* је у том случају плод језичке појаве која се назива хиперкорекција. У *ѣозан*, *ѣразан* књижевна норма попустила је пред (природном) тежњом ка уједначењу основе: етимолошки правилно било би *ѣоздан*, *ѣозна*, *ѣраздан*, *ѣразна*, уп. рус. *поздний*, *опоздать* 'закаснити', *ѣраздник* 'празник' (дан који је „празан” од послова); на исти начин се објашњава и *нужан* уместо *нуждан* од *нужда*. У крајњој линији „крив” је сам Вук што је у корист начела „пиши као што говориш” одбацио етимолошки правопис: да је писао *ѣроздни виноѣради*, не би било забуне.

* * *

Успут смо горе у једном стиху наишли уз *ѣрозни виноѣрад* на *рујно вино*, не случајно, јер је то омиљен „стајаћи” спој у нашим народним песмама, познат и другим јужнословенским народима (бугарски *рујно вино*, словеначки *гѣјно вѣпсе*), код којих може бити заједничко наслеђе али и последица зрачења српске епске поезије. Тешко да ико „рујно вино” које пију епски јунаци замишља другачије неголи црвено, односно, како то обичније кажемо, црно. Уосталом, *црвено* (*црљено*) *вино* је алтернативна формула којој народни песник прибегава већ зависно од метра, тј. уклопивости облика у десетерац, у акузативу је, рецимо, чешће *рујно вино*, у генитиву *вина црвеноѣа*, инструменталу *вином црвенијем*, па се на први поглед може закључити да обе значе исто (*црно вино* непознато је нашем народном стиху!). Додуше, *црвен* / *црљен* у нашем данашњем језичком осећању непосредније описује боју, особито у пару са *бео*, као у песми „Марко Краљевић и бег Костадин”:

Нарани(х) и(х) леба бијелоѣа

И најоји(х) вина црвеноѣа

или „Косовка девојка”:

Причешћује вином црвенијем

И залаже лебом бијелијем,

док *рујно вино* има више архаичан призив. Ту нам, међутим, Вук у своме Рјечнику не помаже, него нас пре збуњује. За придев *рујан* он зна само у споју *рујно вино*, и преводи га на немачки као *gelblich* 'жућкаст' а на латински као *flavus* 'жут, црвенкастожут, плав (о коси)'. Ни у немачком ни у латинском

црно вино не означава се тим придевима, немачки је *roter Wein*, латински *vinum rubrum*. Те преводе Вук даје за *црвено вино*, тачније за песничку варијанту *црвеника*, са примером из епске песме:

*Иван сједи на ѿананој кули,
Те он ѿије црвенику вино.*

Лик *црвеника* скован је да се попуни стих, након што је **црвеноје (вино)* изгубило један слог контракцијом у *црвенѡ*; то сведочи да је ова формула доста стара; и закарпатски Украјинци славе у својим песмама *винко червенос*, док је у биљинама, јуначким песмама забележеним на руском северу, устаљена формула *вино зелёное*. Вина, разуме се, има у разним нијансама и њихове разне боје могу попунити читав спектар (*сиви* или *бели ѿино*, *ѿлави бурѡндац*, *злаѿни ѿорѿо...*), но морамо се упитати откуд је Вук знао које је боје рујно вино, када су тај назив он и његови савременици познавали само из народне песме; он се није употребљавао у свакодневном говору као ознака за одређену врсту вина, нити је сâм придев *рујан* у самосталној, предикатској употреби типа **,„вино (или нешто друго) је рујно”* живео у језику. Одговор треба тражити у чињеници да Вук бележи назив биљке *руј*, придев одатле *рујев* и варијанту *рујевно вино* из десетерачке песме:

Сува љеба и рујевна вина,

а уз то назив за јестиву гљиву жуте боје *рујница*; како је пак руј биљка од које се традиционално добивала жута или жутоцрвенкаста боја, дошао је до закључка да је *рујан* придев изведен од *руј*. Иако би се могао поткрепити чињеницом да *рујев* може означавати боју (*коса му није ни риђа ни смеђа, неѡо чистѿо рујева*, описује Милован Глишић једнога свог јунака), тај Вуков закључак се након добрих век и по дискусије међу етимолозима испоставио као погрешан. Данас је превладало мишљење да придев *рујан* није од фитонима *руј* – који су Јужни Словени позајмили из латинског *rhus*, будући да су саму биљку упознали тек на Балкану – већ да му је у основи прасловенски глагол **rjuti* 'рирати'. Поименичен мушки род *рујан* Вук у другом издању Рјечника има из Дубровника у значењу 'септембар'; данас се тај назив употребљава код Хрвата, а среће се и у другим деловима словенског света; изворно је **rijьnъ / *r'ijьnъ* као придев уз *měsєcъ* 'месец (дана)' означавао доба године када јелени ричу парећи се. Из основне семантике рикања, преко парења рогате дивљачи пропраћеног жестоком борбом међу мужјацима, развила се метафорична примена на људе, о чему сведоче наш глагол *узрујаѿи се* 'узбудити се, успалити се' и словачки придев *rijný* 'живахан, распојасан', а такође 'опојан' у примени на вино. Дакле, *рујно вино* није названо тако по свом изгледу, него по своме дејству.

Неко ће сад рећи: а шта са *рујном зором*? Хоћемо ли тврдити да је и зора тако означена не зато што се румени на обзорју, него стога што људе буди, да не кажемо узбуђује, *узрујава*? И за рујну зору знамо само из песме. И то не из великог броја народних песама, као за *рујно вино*, него из једне једине, уметничке песме. У нашој народној поезији зора никад није рујна, већ искључиво *б(и)ела*:

Тада б'јела зора забјелила.

Омиљена у Црној Гори у тој мери да је понекад називају незваничном тамошњом химном, песма која почиње стихом *Још не свиће рујна зора* настала је средином XIX века у Бачкој; написао ју је Василије Николић из Футога, чији је оригиналан текст недавно пронађен; у њему први стих гласи *Још не свићи бела зора*, ту је, дакле, у духу народне песме, зора *бела*, а где је и када постала *рујна* можемо само нагађати; можда је аутору преправке пред очима лебдела класична „ружопрста Зора” из Хомерових спегова, али свакако је одлучујућу улогу имало *рујно вино*.

Маријана Боџдановић
Никола Санковић

АКЦЕНАТСКЕ ЗГОДЕ И НЕЗГОДЕ: О СИЛАЗНИМ АКЦЕНТИМА ВАН ПРВОГ СЛОГА РЕЧИ

Српски језик, у поређењу са другим језицима, има прилично сложену акценатску структуру, и то у два погледа. Прво – у броју акценатских елемената – наспрам обично једног акценатског знака у другим језицима, у српском постоје чак четири. Они су истовремено и квалитативно (по тону) и квантитативно (по трајању) диференцирани. Њима се, својом фонолошком релевантношћу, придружује и неакцентована дужина – као пети елемент акценатског система нашег језика.

Дакле, у српском језику постоји пет акценатских елемената и ово су њихове графичке ознаке:

кратко-силазни: “	кратко-узлазни: `	дугосилазни: ^	дугоузлазни: ´	постакценатска дужина: ¯
-------------------	-------------------	----------------	----------------	--------------------------